

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII
Tom XVIII

DAWNE MAPY JAKO ŹRÓDŁA
W BADANIACH GEOGRAFICZNYCH
I HISTORYCZNYCH

Polish Academy of Sciences • Institute of the History of Science
Team for the History of Cartography

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin
Department of Cartography and Geomatics

Catholic University of Lublin
Institute for the Historical Geography of the Church in Poland
Institute of Geodesy and Cartography in Warsaw

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY Volume XVIII

OLD MAPS AS A SOURCE IN GEOGRAPHICAL AND HISTORICAL RESEARCH

Edited by
Beata Konopska i Jerzy Ostrowski

Warsaw 2014

Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk
Zespół Historii Kartografii

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Zakład Kartografii i Geomatyki

Katolicki Uniwersytet Lubelski
Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce
Instytut Geodezji i Kartografii w Warszawie

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII Tom XVIII

DAWNE MAPY JAKO ŹRÓDŁA W BADANIACH GEOGRAFICZNYCH I HISTORYCZNYCH

Pod redakcją
Beaty Konopskiej i Jerzego Ostrowskiego

Warszawa 2014

Opracowanie redakcyjne
Beata Konopska, Jerzy Ostrowski

Współpraca redakcyjna
Paweł Cebrykow, Krzysztof Kałamucki

Recenzenci
Prof. dr hab. Stanisław Alexandrowicz
Prof. dr hab. Andrzej Ciołkosz

Tłumaczenie przedmowy i części streszczeń na język angielski
Ilona Wojciechowska
Tłumaczenie części streszczeń – autorzy

Opracowanie techniczne i przygotowanie do druku
Signum CM Cezary Mazur

Wydawnictwa IHN PAN
Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa
e-mail: ihn@ihnpan.waw.pl

Instytut Geodezji i Kartografii
ul Modzelewskiego 27, 02-689 Warszawa,
e-mail: igik@igik.edu.pl

© by: IHN PAN, IGiK

ISSN: 0138-0850

ISBN: 978-83-86062-18-8
ISBN: 978-83-60024-19-5

Druk i oprawa: Drukarnia nr 1, Warszawa

SPIS TREŚCI

<i>Beata Konopska, Jerzy Ostrowski</i> Przedmowa	11
<i>Joanna Plit</i> Analizy geograficzne i historyczne dawnych map	19
*	
<i>Jerzy Ostrowski</i> Praca Henryka Merczynga z 1913 roku o radziwiłłowskiej mapie Litwy i jej wpływ na polskie badania dokładności dawnych map (w setną rocznicę publikacji)	35
<i>Kamil Nieścioruk</i> Weryfikacja wiarygodności treści map dawnych z wykorzystaniem cyfrowego modelu wysokości i podstawowych atrybutów topograficznych	53
<i>Maria Jankowska</i> Kryteria oceny map jako źródła informacji o dziedzictwie kulturowym wsi na przykładzie Wielkopolski	65
<i>Jakub Kuna</i> Problem uwspółcześnienia formy prezentacji map dawnych	79
**	
<i>Adam Linsenbarth</i> Mozaikowa mapa z Madaby z VI wieku cennym źródłem informacji geograficznych, historycznych i biblijnych	93
<i>Kazimierz Kozica</i> Wrocławski przedwojenny egzemplarz mapy Europy Gerarda Mercatora (1554)	111
<i>Piotr Grabowski</i> Obraz historycznej Warmii na mapach włoskich i francuskich kartografów w XVI–XVIII wieku	121
<i>Andrzej Janeczek</i> Rękopiśmienna mapa cyrkulu zamojskiego z austriackiego Archiwum Wojennego i jej relacja do zdjęcia józefińskiego Galicji (1779–1783)	133

Bogdan Wolak

- Próba oceny obrazu rzeźby terenu na mapie Schroettera
w skali 1:152 000 (1802–1810) 145**

Michał Trzewik

- Układ przestrzenny miasta Lublina
na przełomie XVIII i XIX wieku na planach austriackich
przechowywanych w Archiwum Wojennym w Wiedniu 155**

Dariusz Lorek

- Kartograficzny obraz Poznania w okresie zaborów 169**

Teresa Bogacz

- Mapy Lubina z XIX i XX wieku jako źródło do badań
nad rozwojem przestrzennym miasta 181**

Wojciech Mielewczyk

- Środowisko geograficzne na XIX-wiecznych mapach wsi
na przykładzie zbiorów Muzeum Narodowego Rolnictwa
i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie 193**

Lucyna Szaniawska

- Joachim Lelewel jako badacz dawnych opisów świata
i twórca „krajobrazów” 209**

Adrianna Szczerba

- Mapy archeologiczne zachodnich guberni
Imperium Rosyjskiego 237**

Tomasz Olenderek

- Charakterystyka dawnych map leśnych 251**

Waldemar Spallek

- Kształtowanie się koncepcji map ogólnogeograficznych
w świetle polskich atlasów szkolnych wydanych do 1939 roku 263**

Beata Konopska

- Atrybut miejsca w czasie jako właściwość dawnych map
z punktu widzenia antropologii kulturowej na przykładzie
publikacji okresu PRL 285**

Dorota Jutrzenka-Supryn

- Zagadnienie rekonstrukcji treści i obrazu w zabytkowych
mapach i globusach 301**

Joanna Sroka

Atlas Silesiae w zbiorach polskich – technologia wykonania i konserwacja (zarys problematyki)	321
--	-----

Miłosz Huber, Olga Jakowlewa,

Anna Synajewska-Przybyś, Tomasz Klepka

Możliwości badania materiałów drukowanych z użyciem techniki optycznej, polaryzacyjnej i konfokalnej oraz SEM-EDS	337
--	-----

Roman Czaja, Zenon Koziel,

Radosław Golba, Agnieszka Pilarska

Atlas historyczny miast polskich	349
---	-----

Miłosz Huber, Olga Jakowlewa

Toponimy na mapach Półwyspu Kolskiego jako przykład bogactwa etnograficznego regionu	353
---	-----

CONTENTS

Beata Konopska, Jerzy Ostrowski

Preface	15
----------------------	----

Joanna Plit

Geographical and historical analyses of old maps	19
---	----

*

Jerzy Ostrowski

The work of Henryk Merczyng from 1913 on the Radziwill map of the Grand Duchy of Lithuania and its influence on the Polish research on the accuracy of old maps (on the hunderth anniversary of publication)	35
---	----

Kamil Nieścioruk

Verification of content credibility of old maps with application of digital elevation model and basic topographic attributes	53
---	----

Maria Jankowska

Evaluation criteria for maps as a source of information about the cultural heritage of the countryside based on the example of Wielkopolska	65
--	----

Jakub Kuna

The problem of contemporization of the form of presentation of old maps	79
--	----

**

Adam Linsenbarth

The Madaba Mosaic Map from the 6th century – a source of information for geographical, historical and Bible studies	93
--	----

Kazimierz Kozica

The Wroclaw pre-war copy of the map of Europe by Gerard Mercator (1554)	111
--	-----

Piotr Grabowski

The picture of the historical Warmia on the maps of Italian and French cartographers in the 16th–18th centuries	121
--	-----

Andrzej Janeczek

- The manuscript map of Zamość district from the Austrian War Archives and its relation to the Joseph's survey of Galicja (1779–1783) 133**

Bogdan Wolak

- Analysis of the presentation of relief on the Schroetter's map, scale 1:152,000 (1802–1810) 145**

Michał Trzewik

- Spatial layout of Lublin at the turn of the 18th century on Austrian city maps stored in the Vienna War Archives 155**

Dariusz Lorek

- Cartographic image of Poznań in the time of partitions 169**

Teresa Bogacz

- Maps of Lubin from the 19th and 20th centuries as the source for research on the spatial development of the city 181**

Wojciech Mielewczyk

- The geographical environment on the 19th century maps of villages based on the collection of the National Museum of Agriculture and Agricultural-Food Industry in Szreniawa 193**

Lucyna Szaniawska

- Joachim Lelewel as an investigator of old world's descriptions and author of "landscapes" 209**

Adrianna Szczerba

- Archeological maps of western provinces of the Russian Empire 237**

Tomasz Olenderek

- Characteristics of old forest maps 251**

Waldemar Spallek

- Evolution of the concept of general reference maps in the light of Polish school atlases published until 1939 263**

Beata Konopska

- Attribute of place in time as a feature of old maps from the perspective of anthropology of culture based on publications of Polish People's Republic period 285**

Dorota Jutrzenka-Supryn

- Problems of content and image reconstruction
in historical maps and globes 301**

Joanna Sroka

- Atlas Silesiae in the Polish collections – technology
of binding and conservation (outline of problems) 321**

Miłosz Huber, Olga Jakowlewa,

Anna Synajewska-Przybyś, Tomasz Klepka

- The possibilities of printed materials research
with the use of optical, polarization, confocal
and SEM-EDS techniques 337**

Roman Czaja, Zenon Koziel,

Radosław Golba, Agnieszka Pilarska

- The Historical Atlas of Polish Towns 349**

Miłosz Huber, Olga Jakowlewa

- Toponyms on maps of the Kola Peninsula as an example
of the ethnographic wealth of the region 353**

Wojciech Mielewczyk

Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego, Szreniawa

Środowisko geograficzne na XIX-wiecznych mapach wsi na przykładzie zbiorów Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie

1. Zbiór map

Kolekcja wielkoskalowych map wsi pochodzących z XIX i początków XX w. zgromadzona w Muzeum Narodowym Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie koło Poznania liczy blisko dwieście obiektów. Najciekawszą grupę map z tego zbioru tworzą obiekty pochodzące z terenów wschodniej Wielkopolski i Ziemi Sieradzkiej¹.

Głównym celem, dla którego je sporządzono, było udokumentowanie stosunków własnościowych na wsi. Dlatego pokazują one przede wszystkim rozmieszczenie gruntów należących do chłopów i właścicieli ziemskich. W dużej części powstawały w związku z uwłaszczeniem włościan w drugiej połowie XIX wieku. Zaznaczona jest na nich przede wszystkim przestrzeń społeczno-ekonomiczna wsi stanowiąca część przestrzeni geograficznej, w której człowiek żyje i prowadzi swoją działalność społeczną i ekonomiczną. Z reguły obrazują one rolnicze wykorzystanie ziemi (pola uprawne, łąki, pastwiska), stosunki własnościowe gruntów (własność chłopska, folwarczna, kościelna oraz grunty wspólne), rozplanowanie obejść oraz stan zabudowy wsi². Elementy te składają się na środowisko kulturowe, którego przedstawienie było głównym zadaniem geometrów opracowujących te mapy. Tematyka ta przedstawiana jest na mapach w zasadzie na dwa sposoby: zróżnicowaną barwą odnośnych obszarów oraz odpowiednimi adnotacjami. Grunty należące do poszczególnych właścicieli (ziemian, chłopów, proboszczów) oznaczane są odpowiednimi kolorami: różowym

¹ Zbiór ten został omówiony m.in. na XXV Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii, która odbyła się w dniach 15–17 września 2011 r. w Poznaniu; zob.: W. Mielewczyk, *Wykorzystanie map do badania zmian przestrzeni społeczno-ekonomicznej wsi na przykładzie zbiorów Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie*, w: *Dawne mapy jako źródła historyczne*, „Biblioteka Polskiego Przeglądu Kartograficznego”, t. 3, Warszawa 2012, s. 104–112.

² W. Mielewczyk, *Wykorzystanie map do badania zmian przestrzeni społeczno-ekonomicznej wsi...*, s. 109.

Ryc. 2. Fragment mapy wsi Wilczków w powiecie sieradzkim z 1837 r. w skali 1:5000 (mapa Tomasza Borzęckiego). Oznaczone wzniesienie „Lysa Góra”

Ryc. 3. Fragment mapy wsi Wilczków w powiecie sieradzkim z 1837 r. w skali 1:5000 (mapa Antoniego Smorowskiego). Oznaczone wzniesienie „Lysa Góra”

Zbylczyce Grodziskie⁶ uwidocznione na mapie z roku 1823⁷. Wzniesienia widnieją także na mapach wsi Wilczków⁸ z roku 1837. Na pierwszej mapie⁹ Łysą Górę zobrazowano szrafowaniem (ryc. 2), natomiast na następnej, będącej kopią poprzedniej, szrafowanie uzupełniono cieniowaniem¹⁰ (ryc. 3). Kolejna mapa tej wsi pochodząca z roku 1870 nie przedstawia już ukształtowania terenu – widnieje na niej jedynie nazwa topograficzna Łysa Góra¹¹.

3. Wody – rzeki i jeziora

Jeziora oznaczone są kolorem niebieskim, często w postaci coraz jaśniejszych pasków równoległych do linii brzegowej w odcieniach błękitu. Paski te mają różną szerokość – najszersze są w miejscach, gdzie powierzchnia akwenu jest największa, a zwężają się, gdy zbiornik się zmniejsza. Ich celem jest wywołanie pewnego efektu plastycznego. Przykładem takiego opracowania jest staw w miejscowości Wrąbczyn¹² naniesiony na mapę z 1893 roku¹³ (ryc. 4). Nieco inaczej przedstawiono Jezioro Mostkowskie we wsi Mostki¹⁴ na mapie z 1885 r. – paski są tu szersze, a stopniowanie kolorów od ciemnego błękitu do jasnoniebieskiego postępuje tylko od brzegów zachodniego i północnego; pozostała część akwenu jest jasnoniebieska¹⁵ (ryc. 5). Z kolei Jezioro Koziegłowskie¹⁶, którego południowo-wschodni fragment zaznaczony jest na mapie wsi Przytuki¹⁷ z roku 1868, ma odwrotnie malowane paski: od najjaśniejszych odcieni przy brzegu do ciemniejszych w głębi akwenu. Sprawiają one wrażenie izobat, którymi w istocie nie są¹⁸ (ryc. 6).

⁶ Obecnie Zbylczyce, gmina Świnice Warckie, powiat łęczycki, woj. łódzkie.

⁷ *Mapa Dobr Zbylczyce Grodzisk[ich] i innych przyległości leżących w Powiecie Wartskim Woiewodztwie Kaliskim*, opracowana przez Tomasza Borzęckiego. Sygn. mapy: AN 4441.

⁸ Wilczków, gmina Goszczanów, powiat sieradzki, woj. łódzkie. Przy wszystkich miejscowościach podana została obecna przynależność administracyjna.

⁹ *Mapa wsi Wilczkowa na Żądanie W-go Dziedzica tychże Dóbr W. Pstrokońskiego odrysowana z rozmiaru jeometrycznego*, oprac. przez Tomasza Borzęckiego. Sygn. mapy: AN 3265.

¹⁰ *Mapa dóbr Wilczkowa Dziedzicznych W-go A. Kokielego*, kopiowana przez Antoniego Smorowskiego. Sygn. mapy: AN 4022.

¹¹ *Plan dóbr Wilczkowa po wniesieniu na takowy gruntów włościan uwłaszczonych*, rysowana przez Henryka Muklanowicza. Celem opracowania tej mapy było przedstawienie gruntów chłopów uwłaszczonych, które zostały oddzielone od gruntów dworskich. Sygn. mapy: AN 3276.

¹² Wrąbczyn, gmina Zagórów, powiat słupecki, woj. wielkopolskie.

¹³ *Plan ziemiel postąpiwskich w sobstwiennost krietstjan sienenija Wrombczin kaliszskoj gubernii słupeckago ujezda gminy Olesnica*, opracowany w języku rosyjskim przez Mikołaja Jodko. Sygn. mapy: AN 489/8.

¹⁴ Mostki, gmina Babiak, powiat kolski, woj. wielkopolskie. Sygn. mapy: AN 914.

¹⁵ *Odrys domiaru dóbr Mostki w guberni kaliskiej, powiecie kolskim położonych*, wykonany przez Bronisława Bukowińskiego. Jest to kopia mapy z 1874 r. opracowanej przez J. Miłkowskiego.

¹⁶ Akwen ten położony jest w całości na terenie gminy Ostrowite, w powiecie słupeckim, woj. wielkopolskim.

¹⁷ Przytuki, gmina Kleczew, powiat koniński, woj. wielkopolskie.

¹⁸ *Kopia Planu Folwarku Przytuki w Guberni Kaliskiej w Powiecie Słupeckim położonego*, wykonana przez J. Drożdżeńskiego na podstawie mapy z roku 1865 opracowanej przez F. Bortkiewicza. Sygn. mapy: AN 1357.

Ryc. 4. Fragment mapy wsi Wrębczyn w powiecie słupeckim z 1893 r. w skali 1:5000.
Oznaczone zbiorniki wodne i bagna

Ryc. 5. Fragment mapy wsi Mostki w powiecie kolskim z 1885 r. w skali 1:5000.
Oznaczone Jezioro Mostkowskie

Ryc. 6. Fragment mapy wsi Przytuki w powiecie konińskim z 1868 r. w skali 1:5000.
Oznaczony fragment Jeziora Koziegłowskiego

Ryc. 7. Fragment mapy wsi Sławsk w powiecie konińskim z drugiej połowy XIX w.
w skali 1:5000. Oznaczona rzeka Warta i jej starorzecza

Ryc. 8. Fragment mapy wsi Lisewo w powiecie wrzesińskim z 1867 r. w skali 1:5000.
Oznaczona rzeka Prosna i jej starorzecza

Podobnie rysowane są fragmenty większych rzek – Warty i Prosny, jeżeli dana miejscowość położona jest nad ich brzegami. Na mapie wsi Sławsk¹⁹ z drugiej połowy XIX w. koryto Warty „cieniowane” jest paskami koloru niebieskiego od najciemniejszego przy brzegu północnym (prawym) do najjaśniejszego przy brzegu południowym (lewym). Natomiast w przypadku starorzeczy odcień najciemniejszy widnieje przy brzegach północnym i zachodnim²⁰ (ryc. 7). Inaczej pocieniowano koryto rzeki Prosny i jej starorzeczy na mapie wsi Lisewo²¹ z 1867 r. tu najciemniejszy odcień znalazł się przy obu brzegach²² (ryc. 8). Na wcześniejszych mapach rzeki malowano jednolitym kolorem, oznaczając ciemniejszym odcieniem jeden z jej brzegów, np. północny, jak w przypadku Warty w okolicach wsi Glinno i Mikołajewice²³.

4. Lasy

W XIX w. lasy położone przy wsiach wykorzystywane były przez chłopów. Stanowiły nie tylko jako rezerwuar budulca i opału, ale były również miejscem wypasu bydła, jako serwituty leśne. Dlatego na niektórych mapach obszary oznaczone sy-

¹⁹ Sławsk, gmina Rzgów, powiat koniński, woj. wielkopolskie.

²⁰ [Mapa gruntów folwarków Sławsk i Ostrów], autor nieznany, sygn. mapy: AN 489/3.

²¹ Lisewo, gmina Pyzdry, powiat wrzesiński, woj. wielkopolskie.

²² Plan křiєstjanskich ziemiel dieriewni Lissewo warszawskij gubernii koninskago ujezda kaliszskij kommisii, nazwisko autora nieczytelne. Sygn. mapy: AN 935.

²³ Sygn. mapy: 3259.

Ryc. 9. Fragment mapy wsi Brzozówka w powiecie poddębickim z 1802 r. w skali 1:5000. Oznaczone tereny leśne

gnaturami lasów noszą nazwy pastwisk. Niemniej jednak lasy te w dużym stopniu zachowały naturalny charakter, zwłaszcza jeśli chodzi o skład drzewostanu.

Tereny leśne na mapach z pierwszej połowy XIX w. oznaczone są specjalnymi sygnaturami z wyobrażeniem sylwetki drzewa liściastego, bez względu na rodzaj drzewostanu. Na mapie wsi Brzozówka²⁴ z roku 1802 sygnatura lasu przedstawia zielone sylwetki drzew liściastych na białym tle²⁵ (ryc. 9). Natomiast sygnaturą przypominającą raczej drzewa iglaste oznaczone zostały olsy rosnące nad Wartą na prezentowanej mapie granicy między wsiami Glinno a Mikołajewice²⁶. Innym rodzajem sygnatury oznaczony został las „Brzezina” na przedstawionej wcześniej mapie wsi Lisewo²⁷ (ryc. 10). Sygnatura ze schematycznie ujętymi zadrzewieniami widnieje jeszcze na mapie wsi Grodna z 1878 roku²⁸. O leśnym charakterze tego obszaru (który faktycznie wykorzystywany był jako pastwisko) świadczy nazwa lokalna: „Dużybór”²⁹.

²⁴ Obecnie miejscowość nazywa się Brzozówka, leży w gminie Uniejów, powiecie poddębickim, woj. łódzkie.

²⁵ *Plan wsi Brzozówki w Dystrykcie Wartskim*, rys. Pieniążek. Sygn. mapy: AN 4437.

²⁶ Sygn. mapy: AN 3259.

²⁷ Sygn. mapy: AN 935.

²⁸ Grodna, gmina Grzegorzew, powiat kolski, woj. wielkopolskie.

²⁹ *Kopja pierworysu pomiaru dóbr prywatnych Grodna składających się z folwarku Grodna położonych w Guberni Kaliskiej Powiecie Kolskim w Gminie Krzykosy*. Mapę wyrysował Henryk Maklarowicz, kopiując mapę opracowaną przez Lewickiego w roku 1823. Sygn. mapy: AN 916.

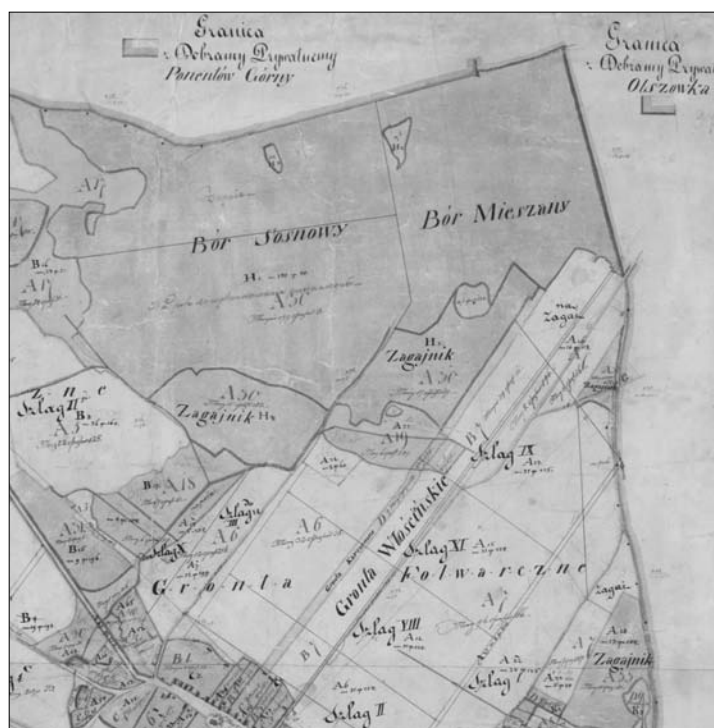
Ryc. 10. Fragment mapy wsi Lisewo w powiecie wrzesińskim z 1867 r. w skali 1:5000.
Oznaczony obszar leśny

Ryc. 11. Fragment mapy wsi Wilczków w powiecie sieradzkim z 1837 r. w skali 1:5000
(mapa Tomasza Borzęckiego). Oznaczone tereny leśne wykorzystywane jako pastwiska

Ryc. 12. Fragment mapy wsi Grabienice w powiecie konińskim z 1873 r. w skali 1:5000.
Oznaczone tereny leśne (kolor szary) i pastwiska (kolor szarozielony)

Ryc. 13. Fragment mapy wsi Umień w powiecie kolskim z 1845 r. w skali 1:5000.
Oznaczone tereny leśne (kolor szary) i łąki (kolor żółty)

Zmiany w oznaczaniu terenów leśnych w tej samej miejscowości można prześledzić na trzech mapach wspomnianej wsi Wilczków. Na mapach z roku 1837 widnieją dwie różne sygnatury przedstawiające wyższe i niższe zielone sylwetki drzew liściastych na białym tle; napis informuje, że jednym z zalesionych obszarów jest „Pastwisko olszyną zarosłe” zwane „Zagaj”³⁰ (ryc. 11). Natomiast na mapie tej wsi z 1870 r. lasek olszynowy oznaczony jest sygnaturą w postaci rzadko rozmieszczonych symboli zarośli na szarozielonym tle³¹. Sygnatura lasów podobna to tej z wcześniejszych map Wilczkowa widnieje na mapie wsi Sędowa³² z 1839 roku³³. Jednak na wielu mapach obszary leśne są po prostu zaznaczane nie sygnaturami, lecz jednolitym kolorem, najczęściej szarym lub ciemnoszarym, np. na mapie wsi Grabienice z 1873 roku³⁴ (ryc. 12), Umień z 1845 roku³⁵ (ryc. 13), czy Zbylezycze Grodziskie z 1823 roku³⁶.

Rodzaj drzewostanu, a także wiek drzew (zagajnik, młodnik) z reguły nie były oznaczane graficznie, a jedynie opisowo (np. na mapie wsi Umień, gdzie widnieją bór mieszany, bór sosnowy i zagajniki)³⁷.

5. Łąki i pastwiska

Grunty o innym wykorzystaniu rolniczym, takie jak łąki i pastwiska zachowywały naturalny charakter, gdyż w połowie XIX w. jeszcze nie przeprowadzano na nich zabiegów agrotechnicznych, takich jak nawożenie czy kultywacja. Łąki koszone zwykle 2–3 razy w roku, na pastwiska wypędzano bydło rogate i owce, chociaż nie było to regułą; na łąkach również czasami wypasano zwierzęta, a z pastwisk niekiedy także pozyskiwano siano. Dlatego obszary te trudno czasami formalnie rozróżnić, a z powodu braku większych ingerencji w ich ekosystem można je również traktować jako elementy środowiska geograficznego.

Na mapie terenów położonych między wsiami Glinno a Mikołajewice łąki oznaczone zostały kolorem jasnozielonym; w jednym tylko miejscu na tym tle narysowano poziome niebieskie kreski. Taka sygnatura zdaje się wskazywać na

³⁰ Sygn. map: AN 3265 i AN 4022.

³¹ Sygn. mapy: AN 3276.

³² Sędów, gmina Wartkowice, powiat poddębicki, woj. łódzkie.

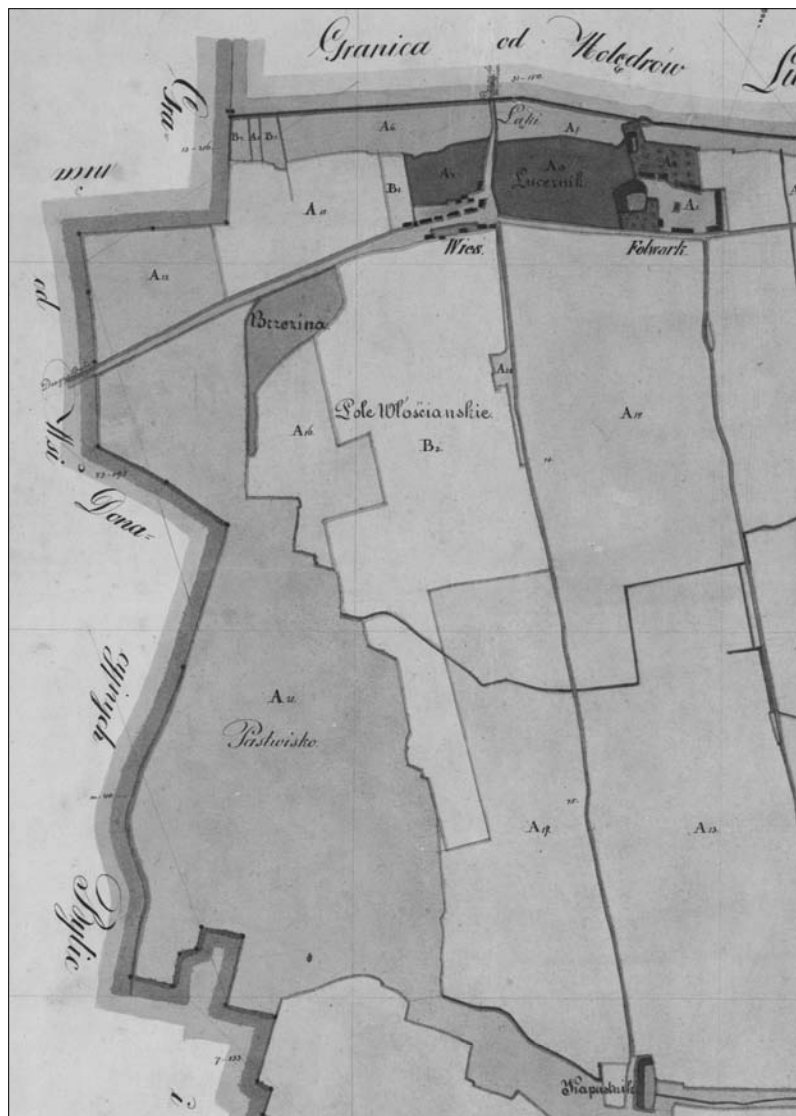
³³ *Mapa wsi Sędowa Dziedzicznej W-go Marcellego Suchorskiego Położonej w Powiecie Wartskim Obwodzie Kaliskim z rozmiaru geometrycznego wraz z dopełnieniem uregulowania teży odrysowana i ułożona w roku 1839 przez Tomasza Borzęckiego*. Sygn. mapy: AN 3261.

³⁴ *Plan zbiorowy dóbr Grabienice w gubernii kaliskiej powiecie konińskim położonych*, rysowany przez Leona Szymańskiego, w skali 1:20 000. Jest to kopia mapy z 1865 opracowanej przez Gotzkeja. Sygn. mapy: AN 489/17. Grabienice położone są w gminie Rzgów, powiecie konińskim, woj. wielkopolskim.

³⁵ *Mapa Dóbr Prywatnych Umjenja z Przyległościami Położonych w Powiecie i Okręgu Łęczyckim Gubernii Warszawskiej*, opracowana przez Fr. Frosewitte. Sygn. mapy: AN 1355. Wieś Umień leży obecnie w gminie Olszówka, powiecie kolskim, woj. wielkopolskim.

³⁶ Sygn. mapy: AN 4441.

³⁷ Sygn. mapy: AN 1355.

Ryc. 14. Fragment mapy wsi Okoleniec w powiecie kolskim z 1871 r. w skali 1:5000.
Oznaczone pastwiska i łąki (kolor niebieski)

łąkę podmokłą (mapa nie ma legendy). Natomiast niektórych pastwisk na tej mapie nie wyróżniono barwnie, a jedno oznaczono sygnaturą w postaci poziomych kresek koloru żółtego i niebieskiego (na białym tle)³⁸. Na mapach wsi Wilczków łąki i pastwiska w ogóle nie mają odrębnego koloru – obszary te wyróżniają

³⁸ Sygn. mapy: AN 3259.

Ryc. 15. Fragment mapy przebiegu granicy między wsiami Glinno a Mikołajewice w powiecie sieradzkim z 1819 r. w skali 1:5000. Oznaczone lasy, łąki i pastwiska, rzeka Warta i jej starorzecza oraz piaski

jedynie napisy. W tej miejscowości jako pastwiska wykorzystywane były także lasy, które oznaczono własną sygnaturą (omówioną wyżej)³⁹. Własnej sygnatury nie mają także łąki i pastwiska na mapie Zbylczy⁴⁰. Z kolei na mapie wsi Wilczków z roku 1870 pastwisko ma kolor szarozielony⁴¹, na mapie Grabienic z 1873 r. pastwisko oznaczone zostało kolorem ciemnozielonym⁴², na mapie wsi Umień z 1845 r. – jasnoniebieskim⁴³, a na mapie wsi Okoleniec⁴⁴ z 1871 r. – niebieskim⁴⁵ (ryc. 14). Odrębne sygnatury łąk i pastwisk oraz ich objaśnienia w legendzie znalazły się na mapie wsi Wrąbczyn z roku 1893. Wyróżniono tu pastwisko suche

³⁹ Sygn. map: AN 3265 i AN 4022.

⁴⁰ Sygn. mapy: AN 4441.

⁴¹ Sygn. mapy: AN 3276.

⁴² Sygn. mapy: AN 489/17.

⁴³ Sygn. mapy: AN 1355.

⁴⁴ Okoleniec, gmina Kłodawa, powiat kolski, woj. wielkopolskie.

⁴⁵ *Plan Wsi Okoleńca w Gubermi Kaliskiej Powiecie Kolskim położonej*, rysowana przez Kwiryna Pileckiego. Sygn. mapy: AN 912.

oznaczone kolorem jasnozielonym, pastwisko mokre – kolorem jasnozielonym z poziomymi niebieskimi kreskami oraz łąki – kolorem jasnoniebieskim⁴⁶.

Z reguły na powierzchni łąk i pastwisk umieszczano jeszcze toponimy lub inne określenia, np.: „Łąka Bernardynka”, „Łąka Pańska Mikołajewska Zmysłoną zwana”, „Łąki chłopskie Mikołajewskie”, „pastwisko włościan”, „pastwisko wspólne”⁴⁷.

6. Inne obszary (bagna i piaski)

Tereny bagienne przedstawiane są na tych mapach stosunkowo rzadko. Oznaczono je na mapie wsi Wrąbczyn (z 1893 r.) za pomocą poziomych niebieskich kresek i białych plamek na seledynowym tle⁴⁸.

Natomiast piaski nadrzeczne widnieją na mapie wsi Glinna i Mikołajewice (z 1819 r.) oznaczone sygnaturą w postaci czarnych i czerwonych kropek na kremowym tle⁴⁹ (ryc. 15) oraz na mapie wsi Wrąbczyn oznaczone kolorem jasnofioletowym⁵⁰.

7. Nazwy topograficzne

Na omawianych tu mapach wsi poszczególnym elementom środowiska naturalnego towarzyszą z reguły lokalne nazwy topograficzne, będące w użyciu przez mieszkańców danej miejscowości. Na część z nich wskazano już wyżej. Mapą, która zawiera wyjątkowo dużo takich nazw, jest wspomniana wcześniej mapa wsi Zbylczyce. Naniesiono na nią nazwy wzniesień („Łysa Góra”, „Lednica”), lasów i borów („Grądy”, „Błowice”, „Nowa Wieś”, „Kąty”, „Rokitnik”, „Góry”, „Krzyrzki”), łąk („Mściochow”, „Ostrowy”, „Pasterniki”, „Rudonek”, „Stawiki”, „Rzerzuszki”) i pastwisk („Dębiec”, „Piskorzeniec”, „Targowisko”, „Olszynki”, „Kozie Górki”)⁵¹.

8. Zakończenie

Oznaczenia poszczególnych elementów środowiska geograficznego na zaprezentowanych tu mapach nie są jednolite. W dużej mierze zależą od czasu powstania danej mapy, a poniekąd, jak się wydaje, także od inwencji osoby je sporządzającej.

⁴⁶ Sygn. mapy: AN 489/8.

⁴⁷ Na mapie terenów położonych między wsiami Glinno a Mikołajewice. Sygn. mapy: AN 3259.

⁴⁸ Sygn. mapy: AN 489/8.

⁴⁹ Sygn. mapy: AN 3259.

⁵⁰ Sygn. mapy: AN 489/8.

⁵¹ Sygn. mapy: 4441.

Omówione mapy stanowią wartościowe źródło do badań stanu środowiska geograficznego w drugiej połowie XIX w. oraz jego zmian w kolejnych stuleciach. Dotyczy to zwłaszcza zmian w zalesieniu, a także w biegu niektórych rzek i położeniu starorzeczy. Mogą też być ciekawym obiektem badań nad dziejami kartografii, zwłaszcza w zakresie metod przedstawiania środowiska geograficznego na mapach, a także źródłem do badań nazw topograficznych.

Słowa kluczowe: wielkoskalowe mapy wsi, wiek XIX, elementy środowiska geograficznego, Wielkopolska, Ziemia Sieradzka

The geographical environment on the 19th century maps of villages based on the collection of the National Museum of Agriculture and Agricultural-Food Industry in Szreniawa

S u m m a r y

In the collection of the large scale maps from the 19th and the beginning of the 20th century gathered in the National Museum of Agriculture and Agricultural-Food Industry in Szreniawa near Poznań, the most interesting group is consisted of the maps from the eastern Wielkopolska and the District of Sieradz. They were developed mainly to provide the evidence of the ownership relations in the villages and therefore they present primarily the deployment of land owned by the peasant and the land owners.

The presentation of the geographic environment on these maps was not the fundamental task of the land surveyors who had developed them, nevertheless its elements were also included in the majority of maps. Except for arable fields, the coloured surfaces determined the meadows and grasslands, forests, wetlands, water reservoirs and rivers. The terrain is presented in an unique way – the single hills are marked with hatching and shading. The various elements of the environment are not equally presented on maps. It is dependent on the time old map development as well as on the invention of the author.

Stored in the museum in Szreniawa and presented on the particular examples, large scale maps of villages are the valuable source of information in research of the condition and the changes of the geographic environment, especially the changes of land cover and the water network.

Key words: large scale maps of villages, the 19th century, elements of geographic environment, Wielkopolska, District of Sieradz